

Тијана В. АШИЋ\*  
Универзитет у Крагујевцу  
Филолошко-уметнички факултет

Оригинални научни рад  
Примљен: 2. 12. 2025.  
Прихваћен: 15. 6. 2026.

## ДАНИЧИЋЕВИ ПОГЛЕДИ НА ГЛАГОЛСКЕ ОБЛИКЕ И ЊЕГОВ УТИЦАЈ НА СТОЈАНА НОВАКОВИЋА\*\*

У овом раду представљамо опис и анализу система глаголских облика у српском језику коју је најпре дао Ђ. Даничић у својим делима, а потом његов најбољи ученик С. Новаковић. Намера нам је да објаснимо зашто се први аутор пре свега сматра минуциозним дескриптивцем – филологом, док се другом могу приписати својства модерног лингвисте: он у својој граматици анализира особине и значењско-стилистичке функције глаголских облика.

**Кључне речи:** Даничић, Новаковић, глагол, време, начин.

### 1. Увод

Наш рад има за циљ да опише и објасни допринос синтакси и семантици глаголских облика српског језика нашег чувеног филолога Ђура Даничића и његовог најбољег ученика, великог српског интелектуалца Стојана Новаковића, о чијем смо раду писали пре десетак година (Ашић 2015). Показаћемо како је Даничић дефинисао глаголска времена и начине, као и глаголски вид, те како је његово учење проширио и продубио Новаковић у својој монументалној граматици.

### 2. О делу Ђура Даничића са нагласком на граматику

Ђуро Даничић (1825–1882) био је српски филолог, лексикограф и преводилац, професор Лицеја, библиотекар Народне библиотеке и први секретар

---

\* [tijanaasic@gmail.com](mailto:tijanaasic@gmail.com), ORCID: 0009-0007-8393-6152

\*\* Истраживање спроведено у раду финансирано је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор о преносу средстава за финансирање научноистраживачког рада запослених у настави на акредитованим високошколским установама у 2026. години број: 451-03-34/2026-03/ 200198.).

ЈАЗУ. Надахнут пријатељством с Вуком Караџићем, као врло млад посветио се студијама језика, и са само двадесет две године објавио надалеко чувен – *Рат за српски језик и правопис* (1847). Али он се није ту зауставио. Ваља истаћи да је Даничић, радећи на Вуковом Рјечнику, купио из њега материјал за једну по свему нову и оригиналну граматику нашег језика. Тако је настала његова *Мала српска грамика*, коју је издао 1850. године, а потом и *Историја облика, Основе, Коријени* и, најзад, његово најзначајније дело – *Српска синтакса* из 1858. године. У овим списима огледају се Даничићев програм рада и његова значајна мисија: реформа књижевног језика и правописа, те проучавање нашег народног језика, и то са прецизне и логиком потковане, научне стране.

Када се говори о његовом доприносу утемељењу и развоју морфосинтаксе српског језика, најчешће се истиче да је он у својој *Српској синтакси* темељно описао падежни систем српског језика и објаснио разлике између наших седам падежа, као и функције међу њима.

Савременом читаоцу је одмах јасно да је овај блистави ум био добар познавалац како дијахронијског приступа у лингвистици, тако и начина граматичке анализе европских језика, као и да су његове амбиције биле изузетно смеле и високе. Наиме, његов програм рада укључивао је не само реформу књижевног језика и правописа (у чему је подржавао В. С. Караџића) већ и проучавање нашег народног језика, са научне стране.<sup>1</sup>

Даничићева неоспорна даровитост огледа се у чињеници да он није просто пресуо материјал речника у своје граматике, тако што је извршио његову класификацију ослонивши се на традиционалне граматичке категорије. Он је осетио потребу да граматички разради и објасни Вуков материјал, да од њега, и пре Де Сосира (в. Ашић 2025), направи систем (хијерархијских и дескриптивних категорија) чији чланови одређују и ограничавају једни друге, у описном, предструктуралистичком смислу. Нагласили бисмо, још и да, у складу са временом у којем је живео и стварао, Даничић не показује интересовање за семантику: он значењу претпоставља форму и функцију.

Ваља, пре него што пређемо на главну тему, нагласити и да су све Даничићеве студије, и оне акценатске и оне морфосинтаксичке, показале његове велике граматичарске способности: одликују их поуздана, минуциозна и детаљна анализа, као и осетљивост за све разлике у облицима речи и њиховом изговору, што је одлика само изузетно надарених лингвиста.

### 3. Даничић о глаголима, њиховој творби и облицима

У својим делима *Облици* (1863) и *Мала српска грамика* (1850) Даничић се бави глаголима, и то настајањем њихових облика (временима и начинима), те морфолошком деобом на шест врста (о томе више у: Станојевић

<sup>1</sup> Напоменули бисмо да је Миклошич устврдио да Даничићева *Синтакса* својим квалитетом надилази оно што је у том погледу дао оснивач славистике Добровски.

2026, у штампани). Овде ћемо најпре изложити његов опис глаголских времена и начина, што ће нам послужити као основа за поређење са његовим најбољим учеником и наследником, Стојаном Новаковићем.

У *Малој српској граматички* Даничић наводи да код глагола, осим промена броја, а у неким и рода, треба још знати начине, времена и лица. Аутор уводи категорију начина и каже да она има три члана: неодређени (инфинитив), одређени (уз који иду сва времена) и заповедни. Додаје и да у српском постоји још и глаголски прилог садашњи, као и глаголски прилог прошли, потом и први глаголски придев (радни) и други глаголски придев (трпни).

У *Синтакси*, у одељку о глаголима, креће од инфинитива и каже: „Неодређени начин постаје наставком *ти*, нпр. Основа *ли* кад се састави с наставком *ти* постаје неодређени начин *ли-ти: молити*.” (Даничић 1850: 56).

За нашу студију од значаја је оно што Даничић наводи о презенту: „Садашње вријеме нема наставка којим би постајало оно само, него се самијем тим што се време начин не каже показује да се мисли време у које се изрекче, а то је садашње” (*ibidem*). Ово упућује на схватање презента као основног и примарног времена, у граматичком и семантичком смислу – неутралног и необележеног јер се управо и односи на време самог чина говорења. Овај став уклапа се у савремене семантичке и филозофске темпоралистичке теорије које презент сматрају основним временом у коме се поклапају све три Рајхенбаове тачке (в. Станојевић/Ашић 2008).

Што се аориста тиче, Даничић прецизно описује како се гради ово време: „Пређашње време прво настаје наставком *х*, иза тога долазе наставци за лица” (Даничић 1850: 58). Наводи да се ово време односи на прошлу радњу, али не објашњава на који начин је представља. Ипак, у наставку подвлачи да постоји и пређашње друго време. Оно има за само време исти наставак *Х*, као и прво, али између тог наставка и основе још уметак *ИА-ЕА+ Ј: плетијак* (*ibidem*).

За наше истраживање је важно што ће у *Малој српској граматички* он указати да глаголи свршени немају другог пређашњег времена (имперфекта), нити глаголског прилога садашњег. „Они показују оно што једном бива. Садашњим временом ових глагола не може се одговорити на питање Шта ради? Што се њиховог садашњег времена тиче, оно понајвише служи у приповедању, а јавља се у споју са речима *ако кад да* и наводи следећи пример: *Дођем к њему, па пођем да га пољубим у руку*” (*ibidem*: 61).

Овим запажањем Даничић указује на инкомпатибилност између актуелног презента и свршеног вида, али не улази у разлоге овог конфликта. Рецимо да би из савремене перспективе теорије валентности (Ашић 2025) овај граматичар глаголе на основу критеријума *категоризације* (тј. броја допуна који захтева, в. Ашић 2025) поделио на *средње*, тј. непрелазне и прелазне. Први, истиче аутор, немају трпни глаголски придев, док прелазни глаголи увек као додатак имају именицу у четвртог падежу. Најзад, он додаје да има глагола који су и свршени и несвршени, као и оних који су и средњи и прелазни.

Потом се Даничић посвећује глаголском облику садашњем (*ibidem*: 60), и то из дијахронијске перспективе. Наводи да је овај облик некада имао све

падеже и сва три рода и био придев, док сада има само један падеж (и то седми) и доживео је конверзију: постао је прилог. Код Даничића је, поновомо још једном, примарна историјска промена. Глаголски прилог пређашњег времена има наставак *-ши*. Он је раније исто имао све падеже и сва три рода, али је сачуван само један падеж, чиме је извршена функционална промена. У седмом падежу као прилог може стајати уз сваки род и оба броја, а овај први, будући мушког рода једнине, само уз речи мушког рода, и то кад су у једнини; тако имамо *жена чувиши*, али само *човек чув*. Аутор напомиње да глаголи средњи (непрелазни, нпр. *спавати*) немају другог глаголског придева, али не објашњава зашто.

Заповедни начин, наводи Даничић, има само 2. лице једнине и 1. и 2. лице множине. Овај облик је, упућује аутор, само узвикивање, а не прави глаголски облик; данас бисмо рекли да нема исту (основну) функцију коју имају права глаголска времена, а то је смештање радње (коју врши актант) на временску осу у односу на моменат говора или неку другу референтну тачку. Због тога му и за 3. лице једнине долази оно што је 2. лице једнине: *Спаси Бог! Помози Бог! Намјери с велики добри час!* Употребу императива у оваквим поздравним формама он, с правом, повезује с његовом употребом у приповедању, где се такође радња у 2. лицу императива приписује неком јунаку (или јунацима приповетке). Тако аутор наводи цитат из приповетке: *Кад већ опази да је уже затегло, а он онда повуци!* Међутим, иако запажа ову нестандартну употребу, аутор не објашњава какви се наративни ефекти тиме постижу (динамичност, експресивност; в. Станојевић/Ашић 2008).

Будуће време се, према Даничићу (1850: 123), твори од глагола у неодређеном начину, па му се дода садашње време глагола *хтјети*: *Хоћеш поћ, ал ћеш грдно проћи*. Даничић објашњава и како се граде сложена пређашња времена: прво се гради од првог, тј. радног глаголског придева и садашњег несвршеног времена глагола *бити*: *сам*. Друго сложено пређашње време се гради од првог, радног глаголског придева и другог пређашњег времена или првог сложеног пређашњег времена глагола *бити*. Најзад, погодбено време настаје кад се споје први, радни глаголског придева и прво пређашње време: *нјевао бих*.

#### 4. Стојан Новаковић о глаголским временима и аспект

Најбољи ученик Ђ. Даничића, Стојан Новаковић, био је од младости задојен филологијом, али и историјом и правним наукама. Најпре га је заинтриговала дијалектологија (јужнословенски језички варијетети), а потом и анализа и систематизација језичких датости. Тако је 1894. настала *Српска граматика*. Као што смо показали у претходном раду (Ашић 2015), ово капитално дело има и прескриптивни и дескриптивни карактер и обухвата све нивое језичке структуре. Јасно је да аутор нема намеру само да објасни и представи врсте речи и њихове промене, те да читаоце упуту у правилну рек-

цију и флексију, већ и да објасни чему служе различити падежи, глаголски облици и конструкције.

У уводном делу своје књиге аутор истиче да су три главна времена у нашем језику (Новаковић 1894: 23) „садашње, које значи да се оно што се каже догађа у онај мах кад се говори (певам, учим, спавам, радим), пређашње, које значи прошлу радњу или бивање (учаше, видех, певао је, утече, наспавао се), будуће (певаћеш, ми ћемо проћи)”. Одмах се примећује разлика у односу на његовог учитеља, који главним временима сматра презент, аорист и имперфекат, и за кога, дакле, није примаран однос догађаја на временској оси према тачки момента говора.<sup>2</sup> Новаковић сматра да је управо положај у односу на наведену тачку кључан за разликовање глаголских времена. Сходно томе, он под јединственим пређашњим временом сматра како оно које радњу представља као завршену целину (аорист), тако и оно које је представља као процес у току (имперфекат). Он такође уводи параметар одмеравања догађаја од момента говора, односно од неког другог момента смештеног у прошлости, што је функција плусквамперфекта (који се односи на радњу смештену пре неке друге радње у прошлости), као и параметар временске удаљености, па разликује прошлост одскора и прошлост одвека.

Као што смо објаснили у нашем раду из 2015, Новаковић успева да уочи и прецизно објасни случајеве кад аорист представља будућу радњу. Он наводи да аорист ту служи да се покаже како ће се радња описана предикатом поуздано и одмах догодити. А тај ефекат епистемичке сигурности говорник остварује управо тиме што будућу радњу представља као да се већ одиграла: *Ја ћу узети једног коња на одох по свијету*.

Новаковић се наставља на Даничића у погледу запажања о презенту имперфективних и перфективних глагола. Он тврди да садашње време подразумева трајност и несвршеност радње, јер она може бити „у току” само ако није завршена у моменту говора. Новаковић исправно закључује да је презенту због ове принуде употреба свршених глагола ограничена, тј. могу се јавити само у наравици (*Он пође у рат*) или у зависним реченицама (*Кад завршиш, јавићу се*).

Као што смо истакли у нашем раду (Ашић 2015), од круцијалног значаја за Новаковићев приступ семантици подсистема глаголских времена за прошлост јесте његова констатација да „у казивању оног што је прошло може се имати обзира или на различито трајање или само на прошлост”. Он, дакле, увиђа да се разлике између прошлих времена могу заснивати на различитој аспектвалној инструкцији (да ли је радња представљена као ограничена или у току); тако је аорист свршен (и ретко се комбинује са имперфективним глаголима), док је имперфект несвршен.

Стојан Новаковић, за разлику од Даничића, који се искључиво бави начином на који се гради перфекат, даје његову прецизну семантичку дефиницију: перфекат служи да се нека радња покаже као „прошаста” у онај мах када се о њој говори. Аутор посредно уводи појам резултативности јер каже

<sup>2</sup> О овим односима види у: Станојевић/Ашић 2008.

да прошасти глаголски придев служи да подмету припише адјективно својство, чиме акценат ставља на последично стање, а не на саму радњу.

Говорећи о плусквамперфекту, Новаковић подвлачи да ово време служи да се радња показује као прошла „не тек у онај мах кад се о њој говори, већ и од пре у прошлости” (Новаковић 1894: 396). Плусквамперфекат се такође јавља у реченицама где се не жели указати на антериорност у односу на неки одређени прошли догађај, већ на однос резултата неке радње и садашњег тренутка; наиме, употреба овог времена указује на то да између резултата догађаја и момента говора не може постојати директна веза (другим речима, он није на снази у моменту говора).

У својој граматици Новаковић заступа идеју коју је пре њега формулисао Даничић – да за изражавање будућности нема посебног облика у српском језику (*ibidem*: 307). Ово значи да његовом систему глаголских времена футур I и футур II још увек немају стабилан статус. То је пре свега због чињенице да Новаковић футурско значење ових облика изводи из модалних – која су семантички старија од временских. Наиме, за њега спој сачињен од презент глагола *хтети* и неодређеног начина (инфинитива) пре свега изражава идеју намере из кога се касније развило значење будућности. Јасно је да овај велики научник и овде далеко одмиче од дескрипције и даје семантичку анализу овог облика.

Додајмо још да се Новаковић ослања на идеју свог професора да се вид глагола очитује у њиховој морфолошкој структури (деријацији), те даље каже да није потребно реализовати глаголску лексему у неком глаголском времену да би се пренела аспектуална информација (*ibidem*: 275). Само трајање се, по аутору, „може показати као непрекидно продужено или на разне начине ограничено”. Он проширује Даничићеву поделу на свршене и несвршене глаголе и наводи да поред свршених и несвршених постоје и учестали глаголи, који значе да им се радња, било трајна или тренутна, понавља или учестава (*куцкати, лупкати*).

Што се тиче увођења компоненте прошлости као релевантне за разликовање чланова овог подсистема, она се своди на одмеравање догађаја од момента говора, односно од неког другог момента смештеност у прошлости. Међутим, он ту укључује и елемент временске удаљености, па разликује прошлост одскора, или садашњу прошлост, односно прошлост одвека или давнашњу прошлост. За исказивање ове разлике служе два различита типа „реченица” састављених од облика глагола *бити* и прошастог придева употребљеног глагола. Вратимо се сада првој опозицији. Као што смо већ рекли, Новаковић сматра да аорист служи да се прошла радња представи као свршена, односно приписује му управо оне карактеристике које приписује перфективним глаголима (назива га пређашње свршено време). Он, међутим, у складу са научним тенденцијама своје епохе не истиче да то што аорист може означити не само извршену радњу већ и њен почетак и крај не зависи од његових инструкција, него од типа глагола с којим се комбинује, што се види ако се упореде следећа два примера, где су глаголи перфективни: *Зачуше се гласови и муње засеваше. Први уђе на врата рајска*, са следећим,

где су глаголи имперфективни: *Браћа растоше и јачаше*. Ипак, аутор, иако не објашњава до каквих значењских ефеката доводи комбинација глаголских времена, тек ће касније његови следбеници говорити о инкоативности тј. започињању радње (види Станојевић/Ашић 2008).

Из наведеног произилази да се имперфект употребљава „кад се хоће да покаже радња која се догодила у прошлости као трајна или несвршена” и „кад неће да се показују границе њеног трајања” (Новаковић 1894, Ашић 2025).

Заповедни начин Новаковић разматра дубље од свог учитеља и дефинише посредно, говорећи о функцијама исказа у којима се јавља заповедање, мољење, нуђење, опомињање, саветовање. Он не објашњава притом у каквој су вези ове различите улоге императива, нити услове под којима се до њих долази. Он, као и Даничић, уочава да се заповедни начин може користити за обраћање не само саговорнику већ и трећем лицу (што је данас архаична форма изражавања) и даје следећи пример: *Ко је пјешак, притежи опанке*.

Новаковић, логично, говори и о наративној функцији заповедног начина и наводи, што можемо оценити као, за његово доба, врло напредну идеју, да је тада по ефектима он једнак садашњем или будућем историчком времену (који се такође у народним бајкама и приповеткама користе за изражајно приказивање прошле радње). Ми смо у поменутом раду (Ашић 2015) приметили и да уноси додатну динамичност јер се њиме инсистира на брзом смењивању догађаја пред нашим очима, посебно у комбинацији са презентом: *Онда сједне на коња, па тјерај за њима*.

Из онога што о погодбеном начину у својој граматичкој функцији каже Новаковић јасно је да је он уочио да су подсинтаксички нивои повезани као и да је основна функција потенцијала да радњу прикаже као неактуализовану: „Реченице у којима се јавља, губе одређени и изречни облик.” Он додаје да „начин овај значи да може бити или да се жели или да обично бива оно што се реченицом казује” (Новаковић 1894: 309). Најзад, овај аутор уочава и илуструје временску употребу потенцијала: *Више би пута, седећи, погледао на нас*.

Даничић му је несумњиво дао добре основе, а он их је надоградио запажањима о приповедачкој функцији императива, презента и будућег времена. Њима се писци служе да произведу различите ефекте код читаоца, тј. да ток радње представе на различите начине. Овим објашњењима Новаковић са домена синтаксе облика прелази у домене семантике и стилистике.

### Закључак

У раду смо истакли изузетан допринос Даничића и Новаковића успостављању система глаголских врста, времена и вида. Они су утрли пут свим каснијим изучавањима морфологије, синтаксе и семантике глагола и глаголских промена. Оно што разликује учитеља и ученика је намера првог да до

детаља опише типове глагола, а другог да објасни њихове бројне употребе. Додајмо да у свом осврту на рад ове двојице великих људи, Александар Белић оцењује Даничића као великог и дубоког аналитичара а Новаковића као плодног и свестраног синтетичара (Белић 1998). Ово се може применити и на нашу истраживачку тему: први је по нахођењу пре свега филолог: он уочава и описује, док је други аналитичар – лингвиста у модерном смислу, који анализира и тумачи језичке датости и открива узрочно-последичне везе међу њима. Новаковић и сам каже да жели да изложи законе по којима што бива у језику. Али, да би до тих правила дошао, Новаковић је морао пред собом имати јасну и прегледну грађу свог претходника.

Ово је још један пример да лингвистика не може без филологије: Даничићеве дескрипције омогућиле су Новаковићу да анализира и изводи закључке о – у нашем случају – систему глаголских облика у српском језику.

## ЛИТЕРАТУРА

- Ашић 2015:** Т. Ашић, О категоријама глаголског времена, начина и вида у граматици Стојана Новаковића, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 44/1, 357–368.
- Ашић 2025:** Т. Ашић, *Опита лингвистика*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Белић 1998:** А. Белић, Стојан Новаковић у својим лингвистичко-филолошким делима. у: *О великим ствараоцима, Изабрана дела Александра Белића 6*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 447–464.
- Ивић 1981:** М. Ивић, Правци у лингвистици, Београд: Библиотека XX век.
- Новаковић 1894:** С. Новаковић, *Грамматика српског језика*, Београд: Државна штампарија.
- Станојевић, Ашић 2008:** В. Станојевић, Т. Ашић, *Семантика и прагматика глаголских времена у француском језику*, Крагујевац: ФИЛУМ.
- Станојевић 2026:** В. Станојевић, Утицај Даничићеве класификације глагола на потоње класификације глагола, *Научни састанак слависта Вукове дане*, 55/1, у штампи.

Tijana V. Ašić

DANIČIĆ'S VIEWS ON VERBAL FORMS AND HIS INFLUENCE ON STOJAN NOVAKOVIĆ

### Summary

In this paper we present a description and analysis of the system of verb forms in the Serbian language, first given by Đ. Daničić in his works, and then by his best student S. Novaković. Our intention is to explain why the first author is primarily considered a meticulous descriptor – a philologist,

while the second can be attributed the qualities of a modern linguist: in his grammar he analyzes the properties and semantic-stylistic functions of verb forms.

*Keywords:* Daničić, Novaković, verb, tense, manner.